

ÜÇÜNCÜ ARAMI GÖÇÜ'NÜN ANADOLU'NUN GÜNEYDOĞUSUNA YAPTIĞI ETNİK VE SİYASİ ETKİLER

Ercüment YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, neshali@gmail.com

Okay PEKŞEN

Arş.Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü, okaypeksen@gmail.com

ÖZET

M.Ö. II. binyılda Anadolu'nun güneydoğusu bölgenin yerli halkı Hurriler, kuzeybatı İran üzerinden göç ederek gelen Hint-Ari kökenli Mitanniler ve yine Hint – Ari kökenli Hititlerden oluşmaktaydı. M.Ö. 12. yüzyılda tüm ön Asya'yı yakıp yıkan Ege Göçleri bölgenin büyük bölümünün siyasi durumu değiştirmiştir. Ege Göçleri'nin oluşturduğu otorite boşluğu Arami Göçleri'ne neden olmuş ve yüzyıllar süren bu göç hareketi Anadolu'nun güneydoğusunda büyük etnik değişimlere neden olmuştur. Arami Göçleri sonrasında ise bölgeye aşiret tarzında örgütlenmiş küçük gruplar gelmiştir. Bu çalışma yazılı tarihten itibaren bölgenin etnik yapısını açıklayarak, Arami Göçleri'nden sonra meydana gelen etnik ve siyasi değişimleri ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hurri, Mitanni, Hitit, Arami göçleri, Ege göçleri.

THIRD ARAMAIC MIGRATION OF ETHNIC AND POLITICAL EFFECTS BY SOUTHEASTERN ANATOLIA

ABSTRACT

In 2000 BC, southeastern of Anatolia was composed of native Hurrians, Indo-Aryan origin Mitanni that migrated out of northwestern Iran, and Indo-Aryan origin Hittites. In the 12th century BC, the Aegean Migration that destroyed minor Asia changed political situation of the region mostly. Authority gap created by the Aegean Migrations caused the Aramaic Migrations, which lasted for centuries, and caused major ethnic changes in the southeastern of Anatolia. After the Aramaic Migrations, small groups that were organized in tribal style came to this region. This study aims to reveal ethnic and political changes after the Aramaic Migration by explaining the ethnic composition of the region from written history.

Key Words: Hurrians, Mitanni, Hittite, Aramaic migration, Aegean migration

1. GİRİŞ

Tarih boyunca toplumlar buldukları coğrafyanın olumsuz şartlarından uzaklaşmak ya da gidecekleri coğrafyanın sunacaklarından faydalanmak için göç etmişlerdir. Zorunlu iskân politikalarının dışındaki sebeplerden kaynaklanan göçler, dalgalar halinde hareket ederek karşlarına çıkan kavimleri de göçe zorlamışlardır. Böylece bir çığ gibi büyüyerek ilerleyen insan topluluklarını ya deniz, çöl, sıra dağlar gibi coğrafi engeller ya da güçlü otoriteye sahip devletlerin büyük orduları durdurmuştur (Peter, 2009: 5–12; Manning,

2005: 77–85). Günümüze kıyaslandığında bulunduğu coğrafyada meydana gelen değişikliğe adapte olmaya uygun teknolojiye sahip olmayan eskiçağ insanları çözümü daha kolay buldukları yeni topraklara ilerlemekte bulmuşlardır (Gornitz, 1995: 6–10; Olive, 2004: 197–198). Eskiçağ tarihi boyunca göç eden toplumların yapılarına bakıldığında genellikle göçebe ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar olmuştur. Buldukları coğrafyada yüksek kültür birikimine ve mimari yapılara sahip olan uluslar ancak devlet otoritesini kaybedip yok olmanın eşiğine geldiklerinde göç etmişlerdir (Hamblin, 2006: 249–251; Manning, 2005: 5). Göç eden topluluklar, göç edilen topraklarda yaşayanlardan daha yüksek bir kültüre veya teknolojiye sahip olmaları beklenmemelidir. Göçün kendilerine verdiği enerji ve hareketlilikle ulaştıkları bölgelerdeki kavimleri çok kısa sürede tesirleri altına alabilmişlerdir. Bunun en bariz örneği Mitannilerin Anadolu'nun güneydoğusuna ulaştıklarında bölgede bulunan ve oldukça yüksek bir kültür birikimine sahip olan Hurrileri etkileri altına alarak yönetmelerine rağmen zamanlar Hurri kültürünün etkisinde kalmalarıdır (Gabriel, 2007: 177–178; Wallenfels, 2000: 180–181; Chahin, 2001: 32–34; Gabriel, 2002: 85–86).

Göç olgusunun bir bölümünü de iskân politikaları oluşturmaktadır. Eskiçağ boyunca sıklıkla bir ceza yöntemi olarak kullanılan toplu nüfus nakilleri veya sürgün politikası Hitit, Urartu ve Asur medeniyetleri için devlet politikası haline gelmiştir (Hendel, 2001: 611–622; Çilingiroğlu, 1983: 312–316; Konakçı, 2006: 14 vd). Zorunlu iskân politikalarının merkezi otoriteye sağladığı faydaların başında farklı etnik zümrelerin psikolojik baskı altına alınmaları gelmektedir. Bir bölgedeki insanların farklı bir bölgeye gönderilmesi esnasında yolda pek çok ölüm ve acı yaşanacağını düşünen insanlar ayaklanmaya cesaret edememiştir. Zorunlu göç politikası farklı etnik zümrelerin birbiriyle karışıp asimilasyona uğratılmak istenen grup veya grupların bütünlüğünü sağlamıştır. Özellikle Asur Devleti'nin uyguladığı bir politika da ayaklanan veya yeni fethedilen bölgelerdeki toplumların işgücü ihtiyacını karşılamak için başkente gönderilmesi şeklinde uygulanmıştır (Bertman, 2005: 268–274; Barmash, 2005: 215–221; Blakely, 2002: 44–49). Bu iskân hareketine maruz kalan halklardan biri de günümüz Diyarbakır'ında yaşayan Arami kökenli "Bit-Zamani" kabilesi olmuştur. Asur kralı II. Asurnasirpal'ın yaptıklarını anlattığı metinlerden birinde "...Benden önce gelen Asur kralı prens Salmanassar'ın, Nairi ülkeleri sınırında yaptırdığı garnizonlar olan Sinabu ve Tidu kentleri Aramiler tarafından zorla ele geçirilmişti; ben tekrar elde ettim. Nairi ülkesinde Asur kalelerini ellerinde tutan Asurlular -ki bunlar Arami ülkesine tabi kılınmışlardı-onların kentlerini ve yerleşim alanlarını ele geçirdim ve huzur içinde oturulur kıldım. Bit-Zamanili Amme-baal'a ait olan Ahlamu Aramileri'nden 1500 kişiyi yerlerinden aldım ve Asur'a götürdüm..." (RIMA II, 209-211; Grayson, 2002: 209–211; Köroğlu, 2006: 158) diyerek bu kabilenin hem ayaklanmasını önlemek hem de Asur Devleti'nin egemenliğinde yaşayarak asimile olması için nüfusunun önemli bir kısmını başkente gönderilmiştir.

Eskiçağ tarihinde gördüğümüz göçlerin bir kısmı Ege Göçleri gibi önüne geleni yakıp yıkarak meydana gelirken bir kısmı da Üçüncü Arami Göçü'nde olduğu gibi yüzyıllarca yavaş yavaş devam eden göçler olmuştur. Bu iki göç tarzı birbirinden çok farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hızla gelen ve karşısındaki ezerek geçen göçler sonrası bölgede yer alan toplumun kültürüne yaşam şansı tanınmamış ve bölgede yaşayanlar ya başka bölgelere göç etmiş ya da hızla asimile olmuştur. Sızıntı şeklinde uzun süre devam eden göçlerde ise gelenlerin kültürü ile bölgenin yerel kültürü arasında etkileşimler meydana gelmiş ve sonuçta daha aktif ve etkili olan göç edenlerin

kültürü galip gelse de yerel kültürün bazı unsurları da yaşamaya devam etmiştir (Commins, 2004: 5–7; Diakonoff, 1991: 299–300; Lehmann, 1977: 297–298; Manning, 2005: 90).

İnsanlık tarihinin biçimlenmesinde iklim temel belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Paleocoğrafi ve morfolimatik kanıtlar jeolojik dönemler boyunca iklimde önemli değişimler olduğunu, iklim kuşaklarının düşey ve yatay yönde kaydığını ortaya koymuştur. İklim özelliklerinin oluşturduğu nehirler, suyolları, verimli topraklar gibi coğrafi unsurlar uygarlıkların doğuşunda önemli rol oynadığı gibi bunların yok oluşu medeniyetlerin yıkılmasını da beraberinde getirmiştir. Dünyada yaşanan iklim değişiklikleri yüz binlerce yıl sürebildiği gibi sadece bir insan ömrü kadar süren kısa değişiklikler de olabilmektedir (Gornitz, 1995: 6–9; Olive, 2004: 197; Zohar, 2010: 157–159; Rosen, 2007: 44–51). İklim değişiklikleri kendini Kavimler Göçü'nde olduğu gibi kuraklıkla gösterebildiği gibi 1300'lü yıllarda Avrupa'da meydana gelen soğuk ve aşırı yağışların sonucunda oluşan açlık gibi de göstermiştir. Bu durumda kalan insanların ilk tepkisi ise göç etmektir. İnsanlar gruplar halinde göç ederken karşılaştıkları ilk sorun gideceklerin bölgenin tayinidir. Bu noktada insanların en fazla tercih ettikleri yöntem kendilerinden öncelikleri izlemek olmuştur. Bir diğer göç tarzı ise soğuktan kaynaklanan engellerden korunmak için güneye sıcaklığın sebep olduğu sorunlar için kuzeye gitmektir. İnsan toplulukları yeni otlaklar bulmak, verimli tarım alanlarına ulaşmak, ticaret yolları üzerinde bulunan kentlere yerleşmek gibi ekonomik sebeplerle de göç etmişlerdir (Zohar, 2010: 11–14; Lake, 2011: 57–59) .

Göçü başlatan bir diğer sebep ise hızlı nüfus artışıdır. Tarım yapan toplumlarda insan sayısının artmasına paralel işlenen toprak miktarı da arttığı için bu tür toplumlarda nüfus artışı sorun oluşturmamaktadır. Hayvancılıkla uğraşan toplumlarda ise yeterli mera ve otlak olmayınca mevcut gruplar arasında alan hâkimiyeti savaşları çıkmış ve mücadeleyi kaybedenler bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu toplulukların yerlerinde oynaması diğer toplulukları da yerinden etmiş ve böylece geniş alanları kapsayan bir göç hareketi tetiklenmiştir. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşayan ve sürekli göç eden insanlar Neolitik dönemden itibaren yerleşik yaşama geçmesine rağmen karşı karşıya kaldığı ve çözemediği sorunlardan uzaklaşmak için göç etmişlerdir (Sallares, 1991: 85–86; Yosef, 2008: 147- 158; Simmons, 2007: 25–26; Mazoyer, 2006: 225). Yukarıda anlatmaya çalışıldığı gibi göçün çok çeşitli nedenleri olabilmesine rağmen sonuçta gidilen bölgedeki toplularla ve kültürlerle bir çatışma ortamı yaşanılması kaçınılmaz olmuştur. Bunun sonucunda ya yerel halk asimile edilmiş ve kültürleri kaybolmuş ya da gelenlerin tahakkümü altında yaşama devam etmiş ve kültürlerinin bir kısmını korumayı başarmışlardır.

2. ARAMİ GÖÇLERİ ÖNCESİ BÖLGENİN ETNİK VE SİYASİ DURUMU

Eskiçağda bir bölgenin etnik ve siyasi yapısını tayin edebilmenin yolu konuşulan dilin bilinmesidir. Anadolu'ya yazı M.Ö. II. binyılın başında geldiği için daha önceki dönemlerde etnik grupların nerelerde yaşadığı ve hangi dilleri konuşulduğu hakkında doğrudan bilgiler bulunmamaktadır. Arkeolojik kazılarda bulunan iskeletler ise kesin bilgi verememekte sadece genel bir görüş oluşturmaktadır. Anadolu'da ilkyazı Asur Ticaret Kolonileri döneminde kullanılmasına rağmen bu dönemin metinleri genelde ticaretle ilgili yazışmaları içermektedir.

Bundan dolayı etnik siyasi ve kültürel kayıtlara yer vermemektedir (Barjamovic, 2011: 59–61; Hamblin, 2006: 290–291; Bryce, 1999: 15–26; Alp, 2001: 48–50; Mieroop, 1999: 68–70).

Bölgenin etnik ve siyasi durumu hakkında ilk bilgi veren metin ise M.Ö. 2250 yıllarına tarihlenen Şartamhari metinleridir. Şartamhari metinlerinde Akkad Kralı Naram-Sin, Sedir ormanlarını (Amanoslar) ve Gümüş Dağları'nı (Toroslar) aşarak Anadolu'ya girdiği ve Hatti kralı Pampa'nın önderliğinde toplanan 17 devletin krallarına karşı savaştığı anlatılır (Kinal, 1962: 70–71; Hamblin, 2006: 289–290; Esin, 2003: 491; Yoffee, 2003: 48–49). Hattuşaş arşivinde ele geçirilen Şartamhari metninin Hititçe kopyasının ilk yedi satırı kırık olmasına rağmen okunabilen kısım da Naram-Sin: "Bana karşı bütün ülkeler isyan etti. (Bunların içinde) GUŞUA Kralı Anmanailu, Pakki Kralı Bamanailu Ulluwi Kralı Lupanailu, sonra kralı İnmpailu Hatti Kralı Pampa, Kaniş Kralı Zipani, Kralı Nur-Dagan Amurru Kralı Huwaruwaş, Paraşi Kralı Tişenki Armanu Kralı Mudakina, Sedir Dağları Kralı İşgippu Larak Kralı Ur-Larak, Nikku Kralı Ur-Banda Türki Kralı İlşu-Nail, Kursaura Kralı Tişbinki toplam 17 kral ki onlar savaşa girdiler ve ben onları (silahlarımla) vurdum. Hurrilere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim. O zaman savaşçılara binlerce düşman askeri hiç mukavemet etmedi." (KBo III, 13) demektedir ve metnin devamında Naram-Sin'in askerlerinin bir gece baskınıyla toplanan düşman kuvvetlerini dağıttığını ve aldığı ganimetleri ülkesine getirdiğini anlatmaktadır. Bu noktada ilk dikkati çeken Kuzey Suriye ve Anadolu'da bulunan yerel krallıkların bir arada hareket edebilmesidir ki bu da iyi bir örgütlenme ve organizasyonun varlığını göstermektedir. Metnin bize verdiği bilgilerden bir diğeri ise ilk defa Anadolu ve Kuzey Suriye'deki yer ve şahıs isimlerini öğrenmemizdir (Bryce, 1999: 9; Collins, 2008: 22–24; Orlin, 1970: 230–234). Yer ve şahıs isimleri bir dilin yapısının tanımlanmasında ve dil yapısı da etnik kültürün belirlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Metinde geçen krallıklardan Amurru Krallığı'nın Suriye'de, Hatti, Kanes (Kültepe) ve Kursaura'nın da Anadolu'da bulunduğu bilmekteyiz. Diğer krallıklar hakkında ise metin dışında çok bir bilgiye sahip değiliz (Yiğit, 2000: 13–18). Fakat Hurrilerin bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşadığını arkeolojik kanıtlar göstermektedir (Memiş, 2002: 32).

Hurrilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Kafkasya veya Kuzeybatı İran'da gelmiş olduğu görüşleri son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalarla çürütülerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Neolitik dönemden yani M.Ö. 5000 yıllarında beri devam eden bir Hurri varlığının olduğu ispatlanmıştır. Kuzeyde Kafkasya'dan batıda Malatya Elazığ hattına doğuda Urmiye Gölü'nden güneyde Kuzey Suriye'ye kadar olan geniş alanda ortak özellikleri olan bir kültürün varlığı saptanmıştır. Kendine has keramik yapısına ve dairesel ev tipine sahip bu kültür Neolitik ve Kalkolitik dönemde kesintisiz şekilde devam etmiştir. Bu döneme "Erken Hurri Kültürü" ismi verilmiştir (Kuhrt, 1995: 283–288; Shendge, 1997: 59–62; Carr, 2005: 48–52; Sagona, 2006: 68). İlk Tunç Çağı'nın sonlarında büyük ihtimalle mevcut otlakların yeterli gelmemesi yüzünden bazı Hurri grupları Fırat Nehri'ni takip ederek Amik Ovası üzerine Kuzey Suriye'ye geçmişlerdir. Böylece Anadolu'nun güneydoğusunda büyük bir Hurri nüfusu oluşmaya başlamış ve Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Güneydoğu Anadolu'da Hurriler köylerini kurup yerleşmeye başlamışlardır (Wilhelm, 1989: 24–36; Dinçol, 1982: 25–30; Robbins, 2001: 19–20; Golden, 2004: 26; Bryce, 1999: 19).

Hurri diline ait bulunan en eski belge Urkiş Kralı Tiş-ata'ya ait bir tablet olup tablette Nergal tapınağının yapımından bahsetmektedir (Ünal, 2007: 97). Hurrice'nin keşfi 1887 yılında Nil Vadisi'ndeki Amarna arşivinin bulunmasıyla başlamıştır. Burada Mitanni Kralı Tuşratta'nın III. Amonofis'e yazdığı 494 satırlık en uzun Hurrice metin bulunmuştur. Bu metin Hurri dilinin çözülmesinde anahtar bir rol oynamıştır (Kinal, 1962: 103–104; Alp, 2001: 20). Hurrice dünyanın en ilginç dillerinden biridir. Hint-Avrupa ve Semitik özellik göstermediği gibi ön eklerden oluşan Hattice'den de farklıdır. Hurrice'nin başlıca özelliği kelimelerin arkasına eklenen eklerle oluşturulması iken bilinen hiçbir sondan eklemeli dile benzememektedir. Hurri diline ait yer ve şahıs isimlerine Anadolu'ya ait en eski kayıt kabul edilen Şartamhari metinlerinde rastlandığı gibi Asur Ticaret Kolonileri (M.Ö. 2000 – 1750) dönemine ait belgelerde de rastlanmaktadır. Bu durum Hurri etkisinin Orta Anadolu'ya kadar yayıldığını göstermektedir (Woodard, 2008: 81–88; Kuhrt, 1995: 284–285; Robbins, 2001: 18).

M.Ö. II. binyılın başlarına tarihlenen Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de gün ışığına çıkarılan Kaniş Karumu çivi yazılı arşivlerindeki belgelerde çok sayıda Hurri yer ve şahıs adları ile Hurri diline ilişkin sözcüklerin bulunması, bu dönemde Orta Anadolu'ya dek uzanan Hurri etkisini göstermektedir. Ayrıca Kaniş'te bulunan ve Kaniş Kralı'na yollanan mektubun göndericisi olan Mama Kralı Anum-Hirbi'nin adının Hurrice olduğu da kabul edilir (Balkan, 1957: 31 vd; Orlin, 2007: 96–99; Burney, 2004: 63). M.Ö. 17. yüzyılda Hitit Krallığı'nın kurulması ile birlikte başlayan Hititçe çivi yazılı belgelerde de Hurriler varlıklarını gösterirler. Hitit Krallığı kurulduktan sonra dış politikada ağırlık Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'ye verilmiş ve bu durum tüm Hitit tarihi boyunca devam etmiştir. M.Ö. II. binyılın ortalarında siyasal açıdan Hititlerin yönetimi altına giren Hurriler kültürel varlıklarını korudukları gibi Hitit kültürünü derinden etkilemiştir (Bryce, 1999: 104–112; Sicker, 2000: 34–35; Diakonoff, 1991: 231 – 236; Lacheman, 1981: 77–81).

M.Ö. 17. yüzyıldan sonra Hitit egemenliği altında yaşayan Hurriler hakkındaki bilgilerimizi Hitit belgelerinden edinmekteyiz. Hititlerin Hurrilerle ilk ilişkileri dostane olmamıştır. Hititlerin siyasi ve iktisadi çıkarlarının bulunduğu Kuzey Suriye'ye yerleşmeye çalışan I. Hattuşili'nin Halep seferi esnasında, Hurriler ile uğraşmak zorunda kalmıştır (Burney, 2004: 110–112; Kuhrt, 1995: 243–245; Erskine, 2009: 182–183). I.Hattuşili ilk önce Hurrilerin yoğun nüfusa sahip olduğu Alalah'a (Tel Açana) sefer düzenledikten sonra Urşu kentini kuşatmıştır. Hattuşa arşivinde, Hurrilere dair kayıtların yer aldığı en eski metinlerden birinde Urşu kentinin kuşatılması anlatılmıştır. "Yolları gözetleyin. Kim şehre girer ya da kim şehirden çıkarsa ona dikkat edin. Hiç kimsenin dışarıya düşmana Aruar'a, Halap'a Hurri ordusuna ya da Zuppa'ya gitmesine izin vermeyin. Onlar cevapladılar: Gözlüyoruz. Seksen savaş arabası ve sekiz ordu şehri kuşattı. Kralın gönlü ferah olsun. Görevimin başındayım." (KBo 1.11 Ayrıca bkz. Güterbock, 1938: 113; Kammenhuber, 1958: 136-155; Kempinski, 1983: 33-41) Yine I.Hattuşili dönemine ait yıllıklardan birinde: "Ertesi yıl Arzawa'ya gittim. Ve onların sığırlarını, koyunlarını aldım. Arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi. Tüm ülkeler bana karşı savaştılar. Sonra Hattuşa şehri tek başına kaldı. Arinna'nın Güneş Tanrıçası sevgilisi Büyük Kral Tabarna'yı beni [yanına aldı] Benim [elimden tuttu] Ve benim önümde savaşa yürüdü. Nenaşsa'ya savaşa gittim. Ve Nenaşsalılar beni karşılarında görünce (şehir kapılarını) tekrar açtılar." (CTH 4.2) diyerek Hurriler üzerine düzenlediği seferleri ve onların topraklarını itaat altına almasını anlatmıştır. I.Hattuşili'den sonra tahta geçen I.Murşili'de Hurriler ile mücadele etmiştir. Onun

ölümünden sonra devlet zayıflamış ve üstünlük Hurrilere geçmiştir. Bu dönemde Hurriler Çukurova'da (Kilikya) Kizzuwatna devletini kurmuş, Hurri-Mitanni Devleti ise Anadolu'nun güneydoğusu ile Kuzey Suriye üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamıştır (Hamblin, 2006: 301; Yakar, 2000: 372-373).

Hititler ancak II. Tuthalya döneminde Halep şehrini tekrar ele geçirerek bölgede Hitit hâkimiyetini yeniden kurmuşlardır. Hurriler dil, din, edebiyat, mitoloji, büyü, tıp gibi pek çok alanda Hitit kültürünü etkilemiş hatta yeniden şekil vermiştir. Üçüncü Arami Göçü'ne kadar Anadolu'nun güneydoğusunun baskın etnik unsuru Hurriler olsa da Hititler bölgeyi siyasi açıdan ele geçirince bölgeye yoğun bir Hitit ve Hatti nüfusu da gelmiştir (Hunger, 2004: 38-39; Collins, 2008: 43-45). Özellikle büyük kentlerde asker ve yönetici olarak görev yapan Hitit nüfusu Ege Göçü'nden sonra daha da artmıştır. II. Tuthalya döneminden sonra daha da hız kazanan Hurri - Hitit kültürel yakınlaşması imparatorluğun yıkılışına yakın birbirinden ayrılmaz bir bütün olmuştur. Hitit kralları Hurri tanrılarına tapıp Hurrice isimler aldığı gibi Hitit metinlerinin neredeyse tamamında Hurrice yer ve şahıs isimlerine de rastlanmıştır (Ünal, 1998: 11 vd; Woodard, 2008: 3-7; Drory, 1995: 126-128).

Hurriler, diğer uygarlıkları derinden etkileyecek kadar yüksek bir kültür birikimine sahip olmalarında rağmen Mitanni egemenliğine girinceye kadar küçük şehir devletleri halinde yaşamış ve hiçbir zaman birleşerek güçlü bir devlet oluşturamamıştır. M.Ö. 16. yüzyılın ikinci yarısında Hint-Ari kökenli bir kavim kuzeybatı İran üzerinden hızla ilerleyerek Anadolu'nun güneydoğusuna yayılmıştır. Bölgede yaşayan Hurri nüfusu üzerinde kısa sürede egemenlik kuran bu halk hafif savaş arabaları üretmek ve at yetiştirmek konusundaki bilgi ve tecrübeleriyle kısa sürede üstünlük sağlamıştır. "Marianni" adı verilen aristokrat sınıfa sahip bu topluluk kendilerini "Maiteni" olarak isimlendirmişse de Asur belgelerinde "Hanigalbat"; Hitit belgelerin "Mitanni" olarak anılmıştır. Hititlerin Hatti kültür unsurlarını bünyesine katarak daha güçlü bir uygarlık oluşturdukları gibi Mitanniler de Hurri kültüründen kendi bünyelerine uyarladıkları unsurlarla kısa sürede güçlü bir toplum haline gelmişlerdir (Kinal, 1962: 93-94; Diakonoff, 1991: 240-242; Gabriel, 2002: 87-88; Hamblin, 2006: 307; Bryce, 1999: 152; Chavalas, 2006: 142-144;).

Mitanni Krallığı'nın kuruluş dönemi hakkında yazılı kaynaklar bilgi vermemektedir. Mitanni hanedanı, hakkında ilk bilgiyi Alalah'ta bulunan tabletlerde hanedan mührü üzerinde "Sutturna DUMU Kirta ^{LUGAL}Maitani" yani "Sutturna Mitanni kralının oğlu" ibaresi yer almaktadır. Bu ibare Mitannilerin ilk kralının Kirta olduğunu ve ondan sonra oğlu Sutturna'nın tahta çıktığını göstermektedir. Bu iki Mitanni kralının hüküm sürdüğü bilinse de krallığın sınırları ve Hurrilerin tamamının egemenlik altına alınıp alınmadığı bilinmemektedir (Ekrem, 1998: 175; Kuhrt, 1995: 289; Bourke, 2008: 120-122). Sutturna'dan sonra kral olan Baratarna'nın da adının geçtiği Alalah kazılarında ortaya çıkan kitabede "^{LUGAL}Baratarna ERIN ^{MEŠ} Hurri KI" "Baratarna Hurri birliklerinin kralı" denmektedir. Bu durum pek çok ihtimali beraberinde getirmektedir. Öncelikle Baratarna'nın başka bir Hurri kralı olduğunu ya da Baratarna'nın Mitanni kralı olmasına rağmen Hurri kralı unvanını taşıdığını son olarak da Mitanni'nin ülkenin siyasi Hurri'nin ise coğrafi isim olduğu gibi sonuçlara ulaşılabilir. Yine de yaklaşık M.Ö.1470-1450 yılları arasında bölgeyi Baratarna isimli bir kralın yönettiği söylenebilir. Baratarna'dan sonra tahta çıkan "Šauššattar ve Parsatatar" dönemleri krallığın en parlak dönemi olmuştur. Bu dönemde Asur üzerine

düzenlenen seferlerle sınırlar geliştirilmiş ve başkent Waşukanni hızla zenginleşmiştir (Gabriel, 2002: 86; Ekrem, 1998: 176;).

Yaklaşık M.Ö. 1410–1400 arasında hüküm süren Mitanni kralı Artatama, Mısır Firavunu IV. Tutmosis'e (M.Ö.1426–1413) kızını eş olarak vermiş ve akrabalık bağıyla siyasi ittifak oluşturmuştur. Artatama'nın oğlu II. Şuttarna da kızı Kelu-Hepa'yı Mısır firavunu III. Amenofis'e (M.Ö. 1413–1377) vererek kuzeydeki komşuları Hititlere karşı Mısır'dan destek almışlardır. Hititlerin Kuzey Suriye'yi ele geçirme planlarına karşı yapılmış olan bu ittifak sonraki dönemlerde de devam ettirilecektir (Bryce, 1999: 157; Karauğuz, 2002: 203; Healy, 1993: 9). Mitanni tahtına küçük yaşta geçen Tuşratta döneminde Hitit Kralı I.Şuppiluliuma Mitanni topraklarına düzenlediği ilk seferde yenilerek geri çekilmiştir. Kral Tuşratta müttefiki olan Mısır'a bu durumu "Amarna Mektupları"nda söyle anlatmıştır: "Düşman benim ülkeme geldiği zaman, efendim Fırtına Tanrısı onu benim insafıma bıraktı. Ve ben onu yendim. Ülkesine dönen hiç kimse olmadı. Ben şimdi sana bu mektupla birlikte Hatti ülkesinin ganimetinin bir parçası olarak bir savaş arabası, iki at, bir erkek ve bir kadın hizmetkâr yolluyorum" IV. Amenofis dönemine kadar istikrarla devam eden Mitanni – Mısır ilişkileri bu dönemde Mısır'da meydana gelen dini reform ve çıkan karışıklıklar yüzünden ihmal edilmiştir (Srinivasan, 2011: 24; Burney, 2004: 129; Ünal, 2007: 102).

Mitannilerin müttefikleri yanından uzaklaşınca I. Şuppiluliuma'ya Kuzey Suriye üzerine yeni seferler düzenleme fırsatları ortaya çıkmıştır. I. Şuppiluliuma'nın seferleri devam ederken Mitanni tahtına Mattiwaza geçmiştir. I. Şuppiluliuma'nın ilk önce Kizzuvatna Krallığı ile bir anlaşma yaparak Mitannilerin yardım almasını engellemiştir. Sonra Mısır yardımını engellemeyi amaçladığından Suriye'nin güneyinden başlayarak Mitanni topraklarını işgal etmiştir. Nihayetinde başkent Waşuganni'ye yaptığı saldırıyla Mitanni Krallığı'nın egemenliğini ortadan kaldırmıştır (Bryce, 1999: 155–160; Güterboch, 1956: 92–94). Ancak I.Şuppiluliuma, Asur Krallığı'na karşı bir tampon devlet olması için Mattivaza'yı Hitit Krallığı'na bağlı bir kral olarak Mitanni tahtına tekrar çıkarmıştır. Ayrıca I. Şuppiluliuma kızını Mattivaza'ya vererek siyasi bir müttefiklik sağlamıştır. Kuzey Suriye üzerinde hâkimiyet tesis eden Hititler özellikle yönetici ve asker kökenli pek çok insanı zaman içinde bölgeye yerleştirmişlerdir (Wilhelm, 1989. 34–39; Singer, 1991: 137–141). Ege Göçleri esnasında Halep ve Kargamış gibi merkezler başta olmak üzere Anadolu'nun güneydoğusunda ve Kuzey Suriye'de yoğun bir Hitit nüfusu mevcuttu. Böylece Anadolu'nun güneydoğusunda Hurri etnik grubu üzerinde hâkimiyet kuran Hint Ari kökenli Mitanni zümresi siyasi hâkimiyetini Hititlerin kontrolü altında devam ettirmiştir. Etnik yapı ise bölgenin yerel halkı olan Hurri, Hint–Ari kökenli Mitanni ve yine Hint Ari kökenli Hitit şeklinde tabakalaşmıştır.

3. EGE GÖÇLERİ

M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında Kuzey Avrupa'da bilinmeyen bir nedenden başlayan göç hareketi Alp Dağları'nı geçtikten sonra iki bölüme ayrılmış ve bir kısmı İtalya üzerinden Libya'ya kadar ulaşırken bir kısmı da Balkanlara ulaşarak buradaki Trak kabilelerini göçe zorlamıştır. Balkanlarda yaşayan bu topluluklar önlerine çıkan ulusları da harekete geçirerek Anadolu'ya geçmiş önce Troia kentini yok etmiş sonra da Hitit topraklarına girmişlerdir.

Ege Denizi üzerinden geçen göç dalgası Anadolu, Suriye ve Filistin yoluyla Mısır'a kadar ulaşmıştır. Modern tarihçiler tarafından "Deniz Halkları Göçü" adıyla tanınan bu göç hareketi, "Deniz Budunları Göçü", "Deniz Kavimleri Göçü", "Ege Göçleri" ya da "Kavimler Göçü" gibi farklı adlarla da anılmıştır. "Sea People" yani "Deniz Halkları" terimi, Mısır tarihi ve dili uzmanı olan Gaton Maspero tarafından ilk kez 1881 yılında ortaya atılmıştır. Mısır yazıtlarında göçle gelen bu toplulukların "adalardan" ya da "denizin ortasından" geldikleri ifade edilmiştir (Kinal, 1962: 227–231; Akurgal, 1998: 190–191; Sicker, 2000: 40–41; Hitti, 2004: 116; Kaser, 2011: 83–84; Margalith, 1998: 57).

Geç Tunç Çağı (M.Ö. 16–12) ilk büyük devletlerinin oluştuğu ve birbiri üzerinde hakimiyet kurmak için insanlığın o güne kadar gördüğü en korkunç savaşların yapıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde; Yunanistan'da Miken, Girit'te Minos medeniyetleri, Orta Anadolu'da Hitit Krallığı, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da Asur ve Mitanni Devletleri, Güney Mezopotamya'da Kassit Hanedanlığı, Kıbrıs'ta Alashia Krallığı ile güneyde Mısır Devleti en büyük siyasi güçleri oluşturmaktaydı. (Peczynski, 2009: 6; Hamblin, 2006: 265). Bu krallıklar yönetim sistemlerini sağlamış, halkları üzerinde otoritelerini kurmuş ve idari organizasyonlarını geliştirmişlerdi. Bu devletler yazı sayesinde hem kendi kayıtlarını tutmakta hem de diğer devletlerle görüşebilmekteydiler. Krallar birbirleriyle mektuplaşmakta böylece birbirlerine karşı müttefiklik veya düşmanlık güdebilmekteydiler. Bu dönem bölgesel ticaretin yerini uluslar arası ticaretin almaya başladığı dönem olmuştur. İlk ve Orta Tunç Çağları'nda iki bölge arasında karşılıklı yapılan ticaret Geç Tunç Çağı'nda yerini deniz ticaretinin de kullanıldığı karmaşık bir ticaret ağına bırakmıştır (Wachsmann, 1998: 39–42; Landau, 2010: 300–301).

Ege Göçleri hakkında bilgi aldığımız tek yazılı kaynak Mısır vesikalarıdır. Başkentleri yıkılan ve Anadolu'nun güneydoğusuna yerleşmek zorunda kalan Hititlerin çivi yazılı tabletleri ve dilleri son bulmuştur. Suriye ve Filistin bölgesinin önemli kentleri de yakılıp yıkıldığı için geriye herhangi bir yazılı materyal kalmamıştır (Drews, 1993: 57–59; Srinivasan, 2011: 522–523). Deniz Kavimleri Göçü hakkındaki en ayrıntılı bilgiyi III. Ramses'in 1190 yılında Medinet Habu kentinin duvarlarına yazdığı yazıttan öğrenmekteyiz. III. Ramses bu toplum için: "Yabancı ülkeler aleyhine, oturdukları adalarda gizli müttefiklikler kurdular. Hiçbir ülke onlara silah gücüyle karşı koyamadı. Hatti ülkelerinden hiçbiri bu saldırılara dayanamadı. Kode, Kargamış, Arzava ve Alaşia (Kıbrıs) tahrip edildi. Bu insanlar Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurarak Mısır'a yürüdüler. Müttefikleri arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaşlar vardı. Bu insanlar dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine "planlarımızı başarıyoruz" diyorlardı." diyerek göç eden bu topluluğun farklı uluslardan oluştuğunu, dönemin önemli kentlerinin yakılıp yıkıldığını, bu ulusların gelişigüzel hareket etmeyip bir plan dahilinde ilerlediklerini, Ön Asya'daki hiçbir toplumun gelen bu uluslardan askeri açıdan güçlü olmadığını belirtmektedir (Mansel, 1999: 92; Bryce, 1999: 367; Burney, 2004: 247; Baines, 2007: 14). M.Ö. 1386-1318 tarihleri arasındaki dönem hakkında bilgi veren Amarna Mektupları'nda Deniz Kavimleri içinde yer alan Shardana, Danuna ve Lukka uluslarından bahsedilmektedir. (Bourke, 2008: 146; Peczynski, 2009: 7).

M.Ö. 1229 – 1220 yılları arasında hüküm süren Firavun Merneptah, İtalya'dan Libya'ya geçen ve oradan da Mısır'a saldıran Deniz Kavimleri'ni yenmiş ve geri püskürtmüştür. Bu olayın anısına yapılan Büyük Karnak yazıtında ve Hymn zafer stelinde Ekwesh, Lukka, Shardana, Shekelesh ve Tursha gibi uluslarla savaşıldığından bahsedilmiştir (Sandars, 1985: 105; Drews, 1993: 19-20). Deniz Kavimleri saldırılarını sadece karadan değil denizden de gerçekleştirmişlerdir. Onlarca gemiden oluşan filolarla zengin kıyı kentlerine saldıran bu topluluklara karşı dönemin kralları birbirini uyardığı gibi yardım da göndermişlerdir. Rap'anu arşivinde bulunan mektuplardan birinde Ugarit kralından Alişia kralına şöyle der: "Dikkatli ol! Düşmanın gemileri buraya geldi, benim şehirlerim yandı. Ülkeme kötü şeyler yaptılar. Benim bütün birliklerim ve savaş arabalarım Hatti ülkesindeydi, bütün gemilerim ise Likya topraklarında bu yüzden ülke terk edildi. Buraya gelen düşmanın yedi gemisi burada çok zarara neden oldu" diyerek ülkelerin ne durumda olduğunu açıklamıştır (Drews, 1993: 21, Peczynski, 2009: 26-27).

Aileleri, günlük kullandıkları eşyaları ve öküz arabalarıyla karadan, gemilerle denizden ilerleyerek tüm Ön Asya'yı geçen Ege Göçleri eskiçağ tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. II. binyılın ikinci yarısında aralarında bir denge kurmuş olan büyük devletler sistemi ortadan kalkmış bunun yerini bölgesel devletler almıştır. Ege Göçleriyle Filistin bölgesine yerleşen Pelester sayesinde Suriye ile Mısır arasındaki bağlantı kesilmiş Mısır'ın Suriye üzerindeki etkisi tamamen kaybolmuştur. Ege Göçleri'nin oluşturduğu otorite boşluğundan faydalanarak çölden çıkan Arami kabileleri, Üçüncü Arami Göçü'nü başlatmışlardır (Thompson, 2000: 268–270; Landau, 2010: 282–300).

4. ÜÇÜNCÜ ARAMI GÖÇÜ

Ön Asya tarihinde meydana gelen üç büyük Sami Göçü de kuzey yönlü olmuştur. Giriş bölümünde anlatıldığı gibi soğuktan kaynaklanan kıtlıktan kurtulmak isteyen toplumlar güneye; sıcak ve kuraklıktan kurtulmak isteyen uluslar ise kuzeye göç etmiştir. Çölde yaşayan Sami kavimler ise fırsat buldukları anda yaşam kalitesinin daha yüksek olduğu kuzey bölgelere ilerlemişlerdir. İlk büyük Sami Göçü M.Ö. 2500 dolaylarında oluşan Akad Göçü'dür. Akad kabileleri çölden çıkarıp dönemin en gelişmiş medeniyet merkezi olan Mezopotamya'ya ilerlemişlerdir (Hamblin, 2006: 289; Chahin, 2001: 26–27). Mezopotamya'da bulunan Sümerler ile karşılaşan Akadlar kendi şehir devletlerini ve yönetim organizasyonlarını kurmuş olan bu yüksek medeniyet karşısında varlık gösterememişlerdir. Yine de sürekli birbiriyle savaşan bu kent devletleri Akadları yanlarında paralı asker ve işçi olarak istihdam etmişlerdir. Sümer medeniyeti etkisi altında kalan Akadlar zamanla bölgeye hakim olmuş ve tüm Mezopotamya'yı hakimiyetleri altına alarak kendi devletlerini kurmuşlardır (McIntosh, 2005: 158–173; Kramer, 1963: 288–292).

İkinci büyük Sami göçü M.Ö. II. binyılın başlarında meydana gelen Amurru'lar olmuştur. Sümerler'in batılı anlamına gelen "MAR.TU" dediği Amurru topluluğu Babil kentini ele geçirip I. Babil Sülalesi'ni (MÖ.1850–1550) kurmuşlar ve Sümer kültürünün pek çok unsurunu benimsemişlerdir. Amurrular ele geçirdikleri bölgede yaşayan ulusların yazılarını kullanmış ve kendi dillerini yazıya geçirmemişlerdir. Buna rağmen dil yapılarının

İbraniler ve Fenikeliler gibi Sami dillinin doğu lehçesi olduğu belirlenmiştir. Amurru toplulukları Fırat Nehri'nden Mısır'a kadar oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır (Halidar, 1971: 19–25; Hamblin, 2006: 155–157; Sicker, 2000: 23–25).

Üçüncü büyük Sami göçü, Ege Göçleri'nin meydana getirmiş olduğu karışıklıklardan yararlanarak, aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam eden Arami kabilelerinin kuzey yönlü göçleridir. Arami topluluklar hakkında ilk bilgiyi ve isimlerini M.Ö. 14. yüzyılda Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinden Suriye'nin doğusuna ilerlemeye çalışırken rastladıkları Kalde kökenli toplumlardan edinmekteyiz. Arami kelimesi "Dağlılar" anlamına gelmesi bu toplumun geldiği bölge hakkında bilgi vermektedir (Çelik, 1996: 15; Manning, 2005: 88–90). Arami kabileler M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısında da dağlık alandan Mezopotamya'nın verimli bölgelerine göç etmeye çalışmışlarsa da Asurlar tarafından engellenmiştir. Arami topluluklar Suriye ve Filistin bölgesini hakimiyeti altında tutan Hitit ve Mısır otoritelerinden çekindikleri için bu bölgeye de göç edememiş Son Tunç Çağı'nın üç büyük gücü arasında sıkışarak yüzyıllarca yaşamışlardır (Millar, 1993: 498–501; Albright, 1966: 530).

Amarna Mektupları'nda Filistin'e girmeğe çalışan Aramilerin Habiru, Ahlamu, Sutu, Hattu gibi kabilelerden oluştuğu belirtilmektedir. Aramilerin bölgeye yayılmasını engelleyen iki büyük otoriteden biri olan Hititler, Ege Göçleri ile dağılınca ve Deniz Kavimleri Mısır'a ulaşarak onların Suriye ve Filistin üzerindeki etkilerini azaltınca bu bölgeler Arami toplumların yerleşmesine açık hale gelmiştir (Albright, 1966: 420 vd; Srinivasan, 2011: 415–433). Bu noktada belirtmek gerekir ki Arami toplulukları güneydeki çöl alanlarından değil kuzey doğudaki dağlık bölgelerden gelmiş olabilecekleri ihtimali de vardır (Günaltay, 1987: 134–135). Bu durum bu kabilelerin etnik kimliğinin belirlenmesi sorunu ortaya çıkarmaktadır. Arami kabilelerin yaşadıkları bölgelerde yapılan kazılar bu insanların Samiler gibi Dolikosefal olmayıp Brakisefal kafa yapısına sahip olduklarını göstermiştir. Arami kabilelerinin Sami kökünde oldukları düşüncesinin en güçlü kanıtı bu toplulukların Sami dili ve yazısını kullanmış olmalarıdır. Ön Asya'da göç ederek daha yüksek medeniyet bölgelerine ulaşan pek çok topluluk bölgede bulunan üstün kültürün dil ve yazısını benimsemiştir. Buna rağmen topluma ait şahıs ve tanrı isimleri çoğunlukla yaşamaya devam etmiştir (Commins, 2004: 6–10; Beyler, 1986: 8–25).

Filistin ve Suriye'nin kıyı bölgeleri ile Hama ile Şam arasındaki verimli topraklara yerleşen Aramiler bölgedeki baskın etnik unsur olan Amurru toplumlarının sahip olduğu gelişmiş kültürü zamanla benimsemiştir. Aramilerin kökeni konusunda bir diğer görüş ise Arami toplumların kökenlerinin göçebe Amoritlere dayanmasıdır. Amoritler, Batı Sami grubuna ait bir dil yapısına sahip ve uzun yıllar yerleşik hayata geçmeden yaşamış bir topluluktur. (Schwartz, 1995: 254). Amoritlerin Aramilerle aynı yaşam alanlarını paylaşmaları, Aramice isimlerin Amoritçe örneklerinin varlığı, iki dilin yapıları arasındaki benzerlikler ve göçebe bir yaşam sürmeleri bu iki ulusun aynı kökenden geldiği iddialarını desteklemektedir (Zadok, 1991:102; Schwartz, 1989: 283).

Ege Göçleri sonrasında zayıflayan Mısır Krallığı'nın bölgeye olan ilgisinin azalması, Asurların ise ülkelerine göç eden Arami topluluklarıyla savaş halinde olması Filistin ve Suriye'de küçük krallıkların oluşmasına imkân tanımıştır. Anadolu'nun güneydoğusuna kadar ilerleyen Arami kabileler burada Hurri – Mitanni devletinden

kalan etnik bir zümrenin üzerinde hakimiyet kurmuş ve Ege Göçleri'nden kaçarak bölgeye gelmiş yoğun Hitit nüfusuyla karşılaşmışlardır. Özellikle kentlerde yerel beylerin emri altında yaşayan bu toplumlar bölgeye yavaş yavaş gelerek yerleşen bu topluluğa karşı engelleme girişimlerinde bulunmuş olsalar da başarılı olamamışlardır (Kaser, 2011: 84–86; Sicker, 2000: 53; Greenspahn, 2003: 5–7; Hitti, 2004: 187). M.Ö. 11 – 10. yüzyıllarda Bit-Zamani kabilesi doğuda Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat Nehri'nin kıvrımı içerisinde, Bit-Agusi kabilesi Fırat ile Karasu arasına, "Bit-Gabbar" kabilesi Gaziantep civarına, "Bit-Brutaş" kabilesi ise Kayseri civarına yerleşmişlerdir (Bryce, 2012: 163–164; Gurney, 1990: 35–37).

Bölgeye yerleşen Arami kabileler sahip oldukları göçebe yaşam tarzını bir süre sonra terk etmek zorunda kalmışlardır. İlk dönemlerinde beraberlerinde taşıdıkları hayvanları gütmeye devam etseler dahi zamanla yeni yerleştikleri bu coğrafyanın kendilerine sunduğu tarım ve ticaret gelirlerinden faydalanmak yoluna gitmiş olmalıydılar. Arami kabileler bölgeye geldiklerinde bir süre kentlerden uzak durmuş ve kentlerde yaşayan Hitit – Hurri etnik zümresi ile karışmamışlardır. Fakat zamanla Geç Hitit Şehirleri'nde başlayan Arami etkisi onların şehirlerde yaşamlarını sürdürdüklerini göstermektedir. Buna rağmen uzun bir süre sanatta Hitit etkisi devam etmiştir (Harmanşah, 2013: 67–68; Ünal, 2007: 169–171).

5. ARAMİ GÖÇLERİ SONRASI BÖLGENİN ETNİK VE SİYASİ DURUMU

Ege Göçleri sonrasında Hitit çivi yazısı bir daha ortaya çıkmamak üzere kaybolmuştur. Orta Anadolu'dan güneydoğuya geri çekilmek zorunda kalan Hititler de çivi yazısı yerine hiyeroglif yazıyı kullanmaya başlamışlardı. Ayrıca Hitit devlet geleneği olan "Anal" yazımı da Ege Göçleri'yle son bulmuştur. Hiyeroglif yazıyla yazılan metinlerde ise devlet yapısı ve etnik yapıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde bölge hakkında bilgi aldığımız en önemli kaynak Asur metinleri olmuştur. Bölgedeki Arami Krallıkları ve Mitanni Devleti'nden geri kalan topluluklarla sürekli savaş halinde olan Asurlar meydana gelen olayları düzenli biçimde kayıtlara geçirmiştir (Landau, 2010: 329–339; Drews, 1993: 74–78; Wachsmann, 1998: 333 – 334).

Aramiler ve bölgedeki diğer topluluklar hakkındaki ilk bilgileri Asur Kralı I. Adad-nirari'nin (1305–1274) Anadolu'nun güneydoğusuna düzenlediği sefer hakkında yıllıklarında verdiği bilgidir. I. Adad-nirari, Mitannileri, Hititleri ve Arami krallarını yendiğini ve onları geri çekilmeye mecbur ettiğini anlatmaktadır. Bu durum Arami, Hitit, Mitanni ve Hurri etnik zümrelerinin gelen Asur tehlikesine karşı birlikte hareket ettiğini göstermektedir (Hitti, 2004: 162–163).

I. Adad-nirari'nin halefi I. Tukulti-ninurta'da (1244–1208) yıllıklarında: "Mari, Hana, Rapiku topraklarını ve Ahlamu Dağları'nı, Hargamuş, Mukanaş, Bit-Makki, Bit-Kulla, Akriaş, Sikkuri, Huzuş, Turnasuma, Haşşiluna, Şada, Sappani, Tursinuhlia, Duri, Uzamiya, Harnafi, Kurdişşe, Ulayaş, Hussauş, Ezauş, Damnauş, Arinni, Birite, Arrafi, Kurbata, Agalışna, Şadappa, Kamaikla, Kamaraş, Elure, Kammenza, Albada, Sikapda ve Şabila'yı kendi yönetimim altında bir araya getirdim. Onlar düzenli vergi ve dağlarda yetiştirdikleri ürünlerinden verdiler." diyerek bölgedeki yer ve kabile isimleri hakkında bilgi vermektedir (Grayson, 1972: 58).

Asur Kralı I. Tiglat-pileser'e (1114–1076) ait yıllıkta: "Efendim tanrı Asur'un yardımıyla, savaş arabalarımı ve savaşçıları aldım ve çöle doğru yola çıktım. Efendim tanrı Asur'un düşmanları Aramilerin üzerine yürüdüm. Suhu ülkesinden, Hatti ülkesinin Karkamış kentine kadar olan yerleri bir günde yağmaladım. Onları kılıçtan geçirdim ve hazinelerini, sahip oldukları sayısız malları taşıdım. Efendim tanrı Asur'un silahından kaçan, diğer askerler Fırat'ı geçtiler. Onların ardından keçi derisi sandallarla Fırat'ı geçtim. Bırsı Dağı'nın eteğindeki altı kenti aldım, onları yaktım, yıktım ve mallarını, hazinelerini kentim Asur'a getirdim." denilerek Asur akınlarının Fırat Nehri'ne kadar ulaştığı Hititlerin hakim olduğu Kargamış gibi önemli kentlerin hala Hatti ülkesi olarak görüldüğü ve Aramilerin Asur krallarıyla savaşılabilecek kadar etkin bir güce ulaştıkları görülmektedir (Conder, 2004: 60–63; Musil, 1927: 199). Tiglat-pileser'e ait başka bir yazıtta: "Yılda iki kez, toplam yirmi sekiz defa Aramileri takip etmek için Fırat'ı geçtim. Onları Amurru ülkesi Tadmor'dan, Suhu ülkesi Anat'tan ve Karduniaş'ın Rapiku kenti kadar uzakta yendim. Ganimetlerini ve mallarını kentim Asur'a getirdim." denilmektedir. Bu durum bölgedeki en etkin gücün Aramiler olduğunu ortaya koymaktadır (Lipinski, 2000: 35–36; Grayson, 1976: 22–23).

Yaklaşık iki yüzyıl sonra II. Asur-nasirpal (883–859) bir yazıtında "Aramilerce zapt edilen Nairi topraklarındaki, Asur kalelerindeki Asurluları, terk edilmiş kentlerine ve evlerine tekrar yerleştirdim. Onları huzur dolu evlere yerleştirdim. Bit-Zamanili adam Amme-ba'li'ye bağlı Araminin 1.500'ünü aldım ve Asur'a getirdim."demektedir. Bu durum Aramilerin gücü ve etkinliğinin daha da arttığını ve Asurluların bu gücü kırmak için Aramiler üzerinde zorunlu iskân politikası uyguladığını göstermektedir (Fritz, 1996: 63–64).

Anadolu'nun güneydoğusuna en etkili seferleri düzenleyen III. Salmaneser'in yazıtlarından birinde "O zaman Ana-Asur-uteraşbat, Hatti halkı tarafından Pitru olarak adlandırılan ve Fırat'ın karşı kıyısında Saguara Nehri üzerinde yer alan kent ve Fırat'ın bu kıyısında yer alan Mutkinu kenti, benden önceki bir prens, atam I. Tiglat-pileser'in kurduğu, II. Aşur-rabi zamanında Aramilerce zorla alınan bu iki kent- bu kentleri yeniden inşa ettim. Oraya Asurluları yerleştirdim. Fırat ve deniz kıyısındaki krallardan haraç olarak gümüş, altın, kalay, bronz, bronz ve demir kaseler, öküz, koyun, renkli elbiseler ve keten giysiler aldım." diyerek bölgede yaşayan ulusları saydıktan sonra onlardan aldığı vergileri anlatmaktadır. Bu krallıklardan vergi aldıklarına göre bu krallıkların bağımsız olduğunu kabul etmişlerdir (Lipinski, 2000: 166; Yamada, 2000: 121–122). III. Salmaneser'in yaptığı savaşları anlattığı metinlerden bir diğerinde: "Dicle'yi geçtim, Hasamu ve Dihunu Dağlarını aştım ve Bit Adinili adam Ahuni'nin tahkimli kenti Til Barsip kentine ulaştım ve ele geçirdim. Bit Adinili adam Ahuni, vahşi silahlarımın ve öfkeli kıyımımın yüzündeki yansımından hayatını kurtarmak için Fırat'ı geçti. Yabancı ülkelere kaçtı. Efendim, büyük efendi Asur'un emriyle Til Barsip, Alligu, Nappigu ve Rugulitu kentlerini aldım" diyerek bölgedeki kentlerden yaşayan Aramilerin kendi devlet sistemlerini oturttuğunu ve tahkimatlı şehir inşa ederek kraliyet kentleri oluşturduğunu anlatmaktadır (Pritchard, 1950: 227; Grayson, 2002: 19; Kraeling, 1918: 59).

Asur devletine karşı ittifaklar oluşturarak savaşan Geç Hitit ve Arami Krallıkları bazı durumlarda Asur'dan yardım da istemişlerdir. Sam'al Kralı Kilamuwa, Kilikia'daki Danuna Krallığı'nın saldırısı üzerine Asur Kralı V. Şamsi-Adad'dan yardım isteyerek: "Babamın evi, güçlü krallıkların tam ortasıydı. Herkes onu yutmak için eline uzanırdı. Oysa kralların elinde, sakalı yutan bir ateş gibi, eli yutan bir ateş gibi ben vardım. Danuna kralı beni

yenmeye çalıştı, ama ben ona karşı bir kuzuya bir kız, bir elbiseye bir adam veren Asur Kralını gönderdim.” demiştir. Asur kralları bu küçük krallıklardan vergi aldıklarını anlatmak ve bu krallar da kendilerine bir saldırı meydana gelince Asur’dan yardım istemektedirler. Bu durum bu krallıkların Asur’un vassal krallıkları olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya verilecek en mantıklı yanıt bu krallıkların Asur saldırılarına beraberce karşı koydukları fakat dışarıdan gelen diğer saldırılarda Asur’un yardımını aldıkları ve böylece egemenliklerini devam ettirmeye çalıştıkları olacaktır (Ünal, 2007: 180; Kurt, 2009: 330–332; Ünal, 2006: 71).

Asur Kralı II. Adad-nirari (911–891) “Büyük tanrı, efendim Asur’un ve büyük orduma yol gösteren savaş tanrıçası İştar’ın emriyle; Sivan ayında, Hanigalbat ülkesine yürüdüm. Hanigalbat ülkesinin yukarisından ve aşağısından vergi aldım. Böylece büyük Hanigalbat ülkesinin efendisi oldum ve kendi ülkemin sınırlarına kattım. Onları tek bir güç altında topladım. Habur Nehri’ni geçtim ve Bit-Bahiyani adam Abi-salamu’nun ele geçirdiği Guzanu kentine yürüdüm. Habur Nehri’nin doğduğu Sikanu kentine girdim. Sarıgımın efendisi, rahipliğimden hoşnut tanrı Şamaş’ın büyük gücüyle, ondan sayısız savaş arabalarını, atlarını, sarayının altın, gümüş eşyalarını aldım. Ona vergi yükledim.” demektedir. Bu metin iki önemli ayrıntı vermektedir. Birincisi hala Hanigalbat isminin kullanılması ve Hanigalbat yani Mitanni ülkesinin varlığının devam ettiğinin söylenmesidir ki bu ismin coğrafi anlamdan çok siyasi olduğunu ve kralın “Onları tek bir güç altında topladım” cümlesiyle de küçük krallık ya da beylik halinde yaşadıklarını anlamaktayız (Grayson, 1976: 90).

II. Asur-nasirpal gibi birçok Asur kralı Arami krallıklarını direk kendi yönetimi altında toplamasa onları sadece vergi karşılığına iç işlerinde serbest yarı–bağımsız halde bırakmıştır. II. Asur-nasirpal’a ait bir metinde “Bit-Adinili adam Ahunu’dan haraç aldım; gümüş, altın, kalay, bronz, bronz kaseler, fildişi tabaklar, fildişi yataklar, fildişi sandıklar, altın ve gümüşle süslenmiş fildişi tahtlar, altın bilezik, altın yüzükler ve elbise, altın kolyeler, altın bir hançer, öküz, koyun ve şarap” aldığını söylemekte fakat siyasi egemenliğiyle ilgili bir ifadesi bulunmamaktadır (Grayson, 1976: 141; Ünal 2007: 174).

Anadolu’nun güneydoğusu hakkında bilgi aldığımız Asur kaynakları bölgenin siyasi yapılanmasını temsil eden Geç Hitit Devletleri hakkında verdikleri bilgilerde Hititlerin yerleşmelerini batıda Amanos Dağları, kuzeyde Güneydoğu Toros Dağları, doğuda Fırat Nehri ve güneyde Halep’le sınırlamışlardır. Yine Asur vesikaları Geç Hitit Devletleri’nin konumlarını belirterek Gürün’de (Till Garimmu) Tabal Krallığı’nın, Malatya civarında Milid (Asurca Melliddu) Krallığı’nın, Adıyaman ve Samsat çevresinde Kummuh Krallığı’nın, Kahramanmaraş civarı Gurgum Krallığı’nın Adana civarında Que ya da Danuna Krallığı’nın bulunduğunu belirtmektedir. Geç Hitit şehirlerini sayarken de Gaziantep’in güneyinde Sakçagözü, Kargamış, Sam’al, Hatay civarında Hattina, Kuzey Suriye’de Guzana (Tell Halaf), Hamat (Halep), Till Barsip, Arwad Dam’os (Şam), Ain Arab, Ain Dara gibi yerleri zikretmektedir. Bu şehir devletleri ve krallıklarda Hitit kökenli yöneticilerin bulunduğu bilirse de halkın Hurri – Mitanni, Arami ve Hitit kökenli olduğu düşünülebilir (Landsberger, 1948: 22–23; Burney, 2004: 58–59; Kurt, 2009: 329–330; Bryce, 2012: 33 – 47; Lipinski, 2000: 133–137).

Arami kabileleri bölgeye göç ettikçe nüfusları kalabalıklaşmış ve bu kentlerde önce paralı asker ve işçi olarak çalışmış sonra da yönetimi ele geçirmişlerdir. M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren Asur kralları savaştıkları krallıklardan bahsederken çoğunlukla Arami kökenden gelme isimleri kullanan kralları saymaktadır. Bu durum M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun güneydoğusunda hakim etnik grubun Aramiler olmaya başladığını göstermektedir (Greenspahn, 2003: 5–13; Bryce, 2012: 168–171).

Asur metinlerinde bu dönemde Hitit ve Hurri–Mitanni kökenli yer ve şahıs isimlerine rastlanmasına rağmen toplumsal yapının yönetici sınıf olarak Aramileri kabullendiği anlaşılmıştır. M.Ö. II. binyılda oldukça gelişmiş bir devlet organizasyonu kuran Hitit soylu sınıfı Ege Göçleri'nin hemen ardından Geç Hitit Devletleri'nde yönetimi ele geçirmesine rağmen bu egemenliği Aramilere nasıl ve neden bıraktığı hala tam olarak anlaşılamamıştır. Asur metinlerinden anlaşılabilirdiği kadarıyla Arami kabileleri kendi içlerinde örgütlenmiş ve tek bir idarecinin yönetimi altında hareket eden bir yapıya sahiptiler. Zaten uzak mesafelere göç edecek bir toplum mutlaka iyi bir organizasyona ve otoriter bir yapıdaki yöneticiye ihtiyaç duyacaktır (Schwartz, 1989: 283–286; Zadok, 1991: 108).

Göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olan Arami kabileleri hayvancılıkla uğraştıkları için ilk etapta şehirlere yerleşmek yerine uygun otlaklar arayışına girmiş olmalıydılar. Asur vesikaları da Arami kabilelerin ilk yerleşme sürecinde şehirlere değil verimli ve düz topraklara yerleştiğini belirtmiştir. Şehirlerde ise yoğun Hitit etnik zümresinin ve Hurri ve Mitanni tüccar ve zanaatkar sınıfının varlığının bulunması akla yatkın gözükmektedir. Kırsal alanlarda ise tarım ve hayvancılıkla uğraşan ve büyük ihtimalle yerleşik bir yaşam süren Hurri – Mitanni etnik zümrelerinin hakim olduğu topraklara göçebe tarzda hayvancılık yapan Arami kabileler gelmiş ve verimli otlaklar zamanlar iki etnik zümre arasında rekabet nedeni olmuştur. Bölgeye yerleşen Arami kabileleri gelişmiş bir kültüre sahip olan Hurri – Mitanni ve Hitit etnik gruplarıyla ilişkiye geçerek onların pek çok kültür öğesini bünyesine katmıştır. Bu durum Aramilerin göçebe hayat tarzından yerleşik yaşama ve oradan da şehirlere yerleşmesine ve yönetilen konumundan yönetici konumuna geçmesini sağlamıştır (Sader, 2000: 70–71; Postgate, 1992: 255).

Göç yoluyla geldikleri için öz güvenleri daha yüksek olan ve gittikçe medenileşen Arami topluluklar diğer etnik gruplar üzerinde daha baskın hale gelmiştir. Yaklaşık 500 – 600 yıl önce dünyanın Mısır ile birlikte en önemli güçleri olan Hitit ve Hurri–Mitanniler etnik açıdan gözden kaybolmuştur. Bununla birlikte özellikle Hurri kültürünün pek çok unsuru diğer uluslar tarafından kullanılmaya devam etmiştir.

6. SONUÇ

İkinci bin yılın sonlarında Ön Asya'da gerçekleşen Ege Göçleri, bölgenin ekonomik, siyasi, sosyal ve etnik yapısında büyük değişikliklere yol açmıştır. Modern tarihçiler yazılı kaynakların kesilmesi, antik şehirlerin yıkılması ve büyük devletlerin yok olması nedeniyle yeteri kadar bilgi alamadıkları bu dönemi “Karanlık Çağ” olarak isimlendirmişlerdir. II. binyılda Hitit, Mısır, III. Babil (Kaslar) Hurri-Mitanni Krallıkları tarafından paylaşılan Ön Asya, Ege Göçleri'nden sonra Hitit, III. Babil ve Hurri-Mitanni Krallığı tarihe karışmış Mısır Krallığı ise

genişleme politikasını bırakarak kendi topraklarını korumaya çalışan bir krallık olmuştur. Ege Göçleri'nden güçlenerek çıkan tek devlet ise Asur Krallığı olmuştur. Asur Krallığı Ege Göçleri'nin yıkıcı etkisinden coğrafi konumunun uzaklığı nedeniyle kurtulmuş, göçlerin etkisi geçtikten sonra daha önceki dönemlerde Hurri-Mitanni ve Hitit güçlerinden dolayı ilerlemeye cesaret edemediği Kuzey Mezopotamya'ya ve Suriye'ye ilerlemiştir. Ege Göçleri'nin Hitit ve Hurri-Mitanni Krallıklarını yıkmasından sonra oluşan otorite boşluğundan faydalanan Aramilerin Suriye ve Anadolu'nun güneydoğusuna göç etmesinden sonra Asur Krallığı'nın en büyük düşmanı Arami kabileler olmuştur.

Arami Göçleri'nden önce Kalkolitik dönemden beri Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan Hurri kökenli halk, Hint – Ari kökenli Mitanniler, Hititlerin kuzey seferlerinden sonra bölgeye yerleşen Hitit asker ve asileri etnik yapının en belirleyici görünümünü oluşturmuştur. Bu etnik yapı içinde yer alan Hititler sahip oldukları otoritenin kendilerine sağladığı güçle Kargamış, Halep, Sam'al gibi büyük kentlerde yaşamakta ve diğer etnik zümreler üzerinde yönetici konumunda bulunmaktaydılar. Hitit krallarının Suriye üzerine seferler düzenleyerek bölgeyi hakimiyetleri altına almasından önce bölgede yaşayan Mitanniler de Hurri etnik grubu üzerinde güçlü bir hakimiyete sahip olmuştur. Bölgeye kuzeybatı İran üzerinden göç ederek gelen Mitanniler göçün kendilerine kazandırdığı hareketlilik ve güç sayesinde Hurri kökenli halk üzerinde etki sağlamışlardır. Ayrıca Mitanniler at yetiştiriciliği konusunda tecrübeli olmaları da önemli bir avantaj olmuştur. Mitannilerin ve ardından Hititlerin Hurriler üzerinde hâkimiyet kurmasına rağmen Hurri kültürü asla asimile olmamış tersine diğer etnik zümreleri din, dil, giyim, tıp ve günlük yaşam gibi pek çok konuda etkisi altına almıştır. Böylece M.Ö. II. binyılın sonunda Anadolu'nun güneydoğusunda üç farklı etnik grubun birbiri üzerine egemenlik kurduğu gelişmiş Hurri kültürünün Hitit ve Mitanni unsurlarıyla karıştığı çok katmanlı bir etnik ve kültür yapısı oluşmuştur.

Ege Göçleri'nin başlamasıyla Orta Anadolu'ya yerleşen kavimler bölgede yaşayan Hititlerin en önemli kentlerini yok etmiş ve Anadolu'nun güneydoğusuna Deniz Kavimlerinin önünden kaçarak gelen yoğun bir Hitit nüfusu yerleşmiştir. Bununla birlikte bölgeye Ege Göçleri'yle gelen bazı küçük kavimlerin ulaştığı bilinse dahi bunlar Suriye üzerinden Filistin'e geçip Mısır'a gitmeyi denemişlerdir. Kilikia bölgesine yerleşen Danunalar hariç bölgede Deniz Kavimleri'nin iskânına rastlanmamıştır. Ege Göçleri'nin bir çığ gibi Hitit, Hurri – Mitanni ve III. Babil otoritelerini silerek geçmesinden sonra Bereketli Hilal'in verimli düzlüklerine yavaş yavaş fakat emin adımlarla ilerleyen bir diğer etnik grup Aramiler olmuştur. Arami Göçleri sızıntı halinde yüzlerce yıl sürmüştür. Arami kabilelerin ilerleyişini durduracak Asur dışında hiçbir siyasal güç bulunmadığı için Arami kabilelerin yöneticileriyle Asur kralları arasında yüzyıllar sürecektir yeni bir çatışma dönemi başlamıştır. Aramiler birbirinden bağımsız küçük gruplar halinde örgütlenerek göç etmiş ve her kabile farklı bölgelere yerleşmiştir. Asur yazıtlarında bölgeye düzenlenen seferlerde Aramilerin kendi aralarında ittifak oluşturarak ortak düşmana karşı birlikte hareket ettikleri anlatılmaktadır.

Anadolu'nun güneydoğusuna yerleşen Aramilerden Bit-Zamani kabilesi Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat Nehri'nin kıvrımı içerisine, Bit-Agusi kabilesi Fırat ile Karasu Nehirleri arasına, Bit-Gabbar kabilesi Gaziantep civarına, Bit-Brutaş kabilesi ise Kayseri çevresine yerleşmiştir. Bu kabileler kendi içlerinde

oluşturdukları organizasyonları sayesinde kendine yetebilen topluluklar olmuştur. Yani kabilenin erkeklerinin bir kısmı savaşçı bir kısmı çiftçi veya çoban gibi roller üstlenmiş ve bir tek liderin yönetimi altında yaşamaya alışmışlardır. Bu durum ilk dönemde Aramilerin diğer etnik zümrelerle karışmasını engellediği gibi onları dönemin büyük şehirlerinden uzaklaştırmıştır.

Orta Anadolu'dan Ege Göçleri'yle sürülüp gelen Hititler bölgenin önemli kentlerine yerleşerek buralarda Geç Hitit Devletleri olarak isimlendirilen kültürü oluşturmuşlardır. Geç Hitit Şehir Devletleri; batıda Amanos Dağları ile Kuzey de Toroslar, doğuda Fırat Nehri ve güneyde Halep'e kadar olan bölge içinde kurulmuşlardır. Bu krallıkların kendi aralarındaki ilişkiler hakkında çivi yazılı belgeler sustuğu için bilgi edinilmemiştir. Geç Hitit şehirlerindeki siyasi yapılanma hakkındaki yegane kaynağımız Asur krallarının bölgeye düzenledikleri seferlerini anlattıkları yıllıkları olmuştur. Geç Hitit krallıkları çivi yazısından hiyeroglif yazıya dönüş yapmış ve anıtlarda kullandığı bu yazıda sadece belirli konularda kısıtlı bilgiler vermişlerdir. M.Ö. II. binyılda dünyanın en güçlü devletlerinden olan Hitit Devleti'ni kuran Hitit etnik zümresi eski güç ve ihtişamını kaybetmiştir. Geç Hitit Devletleri de kendi varlıklarını devam ettirme gayesinin ötesine geçememiş ve Hitit etnik zümresi bölgedeki diğer etnik unsurlarla karışarak zamanla tarihe gömülmüştür. Hititler gibi Hurri ve Mitanniler de güçlü bir devlet oluşturacak enerjiyi bir daha bulamamışlardır. Asur krallarının seferleri sonucu sahip oldukları toprakların bir kısmını onlara kaptırmış diğer bir kısmı ise Arami kabilelerinin yönetimine girmiştir. Bu uluslar etnik olarak önemlerini yitirmişse de özellikle Hurri kültürünün din, dil, mitoloji, giyim ve sanat anlayışlarıyla yer, tanrı ve şahıs isimleri Roma İmparatorluğuna kadar uzanan bir süreçte yaşamaya devam etmiştir.

Bölgede Arami nüfusunun artmasıyla baskı altında kalan Hitit, Hurri-Mitanni etnik zümreleri zamanla kendi kültür birikimlerini geride bırakarak önce Arami sonra da Asur ve Urartu yönetimine girmişlerdir. M.Ö. I. binyılın ortalarına gelindiğinde Anadolu'nun güneydoğusunda Arami kabileler yaşamaya devam ederken Hitit, Hurri-Mitanni etnik zümreleri oldukça silikleşmişti.

KAYNAKÇA

Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*. Tübitak Yayınları

Albright, W. F. (1966). *Amarna Letters from Palestine, Syria, the Philistines and Phoenicia*. Cambridge University Press.

Alp, S. (2001). *Hitit Çağında Anadolu*. Tübitak Yayınları.

Baines, J. ve Froot, E. (2007). *Biographical Texts from Ramessid Egypt*. Society of Biblical.

Balkan, K. (1957). *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Museum Tusulanum Press

Barmash, P. (2005). "At the Nexus of History and Memory: The Ten Lost Tribes", *AJS Review*, 29, 207-236.

Bertman, S. (2005). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Oxford Press.

- Beyer, K. (1986). *The Aramaic Language, Its Distribution and Subdivisions*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Blakely, J.A. ve Hardin, J.W. (2002). "Southwestern Judah in the Late Eight Century BCE", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 326, 11-64.
- Bourke, S. (2008). *The Middle East: the cradle of civilization revealed*. Thames & Hudson Press.
- Bryce, T. (1999). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- Bryce, T. (2012). *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*. Oxford University Press.
- Burney, C. A. (2004). *Historical Dictionary of the Hittites*. Scarecrow Press.
- Carr, D. M. (2005). *Writing on the Tablet of the Heart: Origins of Scripture and Literature*. Oxford University Press.
- Chahin, M. (2001). *The Kingdom of Armenia: A History*. Curzon Press.
- Chavalas, M. W. (2006). *Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. John Wiley & Sons Press.
- Collins, B. J. (2008). *The Hittites and Their World*. Brill Press.
- Commins, D. D. (2004). *Historical Dictionary of Syria*. Scarecrow Press.
- Conder, C. R. (2004). *The Hittites And Their Language*. Kessinger Publishing.
- Çelik, M. (1996). *Ortadoğu Mozaïği*. Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1983). "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", *Anadolu Araştırmaları*, 9, 311-317.
- Diakonoff, I. M. (1991). *Early Antiquity*. University of Chicago Press.
- Dinçol, A. (1982). "Hititler" *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, Cilt 1*, 18-120.
- Drews, R. (1993). *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe CA. 1200 B.C.* Princeton University Press.
- Drory, R. ve Izre'el, S.(1995). *Language and Culture in the Near East*. Brill Press.
- Erskine, A. (2009). *A Companion to Ancient History*. John Wiley & Sons Press.
- Esin, U. (2003). *Köyden Kente: Yakınoğu'da İlk Yerleşimler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Fritz, V. ve Davies, P. R. (1996). *The Origins of the Ancient Israelite States*. Continuum International Publishing Group.
- Gabriel, R. A. (2002). *The Great Armies of Antiquity*. Greenwood Publishing.
- Gabriel, R. A. (2007). *The Ancient World*. Greenwood Publishing.
- Golden, J. M. (2004). *Ancient Canaan and Israel: New Perspectives*. Abc- Clio Publishing.
- Gornitz, V. (1995). *Encyclopedia of Paleoclimatology and Ancient Environments*. Springer Press.
- Grayson, A. K. (1972). *Royal Inscriptions of Mesopotamia: Assyrian Periods*. University of Toronto Press.
- Grayson, A. K. (1976). *Assyrian royal inscriptions: From Tiglath-pileser I to Ashur-nasir-apli II*. Harrassowitz Publishers.
- Grayson, A. K. (2002). *Assyrian Rulers of the Early First Millenium B.C. II (858 – 745 BC)*. University of Toronto Press.
- Greenspahn, F. E. (2003). *An Introduction to Aramaic*. Brill Press.

- Gurney, O. R. (1990). *The Hittites*. Penguin Books
- Günaltay, M. Ş. (1987). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya*. T.T.K Basımevi.
- Güterbock, H. G. (1956). "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II" *Journal of Cuneiform Studies*, 10: 75-98.
- Güterbock, H. G. (1938). "Die Historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", *Z.A.* 44, 45–149.
- Haldar, A. (1971). *Who Were the Amorites*. Brill Press.
- Hamblin, W. J. (2006). *Warfare in Ancient Near East*. Taylor & Francis Publishing.
- Harmanşah, Ö. (2013). *Cities and the Shaping of Memory in the Ancient Near East*. Cambridge University Press.
- Healy, M. (1993). *Qadesh 1300 BC: Clash of the warrior kings*. Osprey Publishing.
- Hendel, R. (2001). "The Exodus in Biblical Memory", *Journal of Biblical Literature*, 120,4, 601-622.
- Hitti, P.K. (2004). *History Of Syria: Including Lebanon And Paletsine*. First Gorgias Press.
- Hunger, H. ve Pruzsinszky, R. (2004). *Mesopotamian dark age revisited*. Verlag der Österreichischen Akademie
- Kammenhuber, A. (1958). "Die hethitische Geschichtsschreibung", *Saeculum*, 9, 136-155.
- Karauğuz, G. (2002). *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Çizgi Kitabevi.
- Kaser, K. (2011). *The Balkans And The Near East: Introduction To A Shared History*. LIT Verlag Münster.
- Kempinski, A. (1983). *Syrien und Palästina (Kanaan) in der letzten Phase der Mittelbronze, IIB-Zeit*.
- Kinal, F. (1962). *Eski Anadolu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Konakçı, E. (2006). "Urartu Krallığı'nda Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamanın Urartu Kültürüne Etkileri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi* (Danışman: Prof.Dr. Altan Çilingiroğlu), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları.
- Kraeling, G. H. (1918). *Aram and Israel: or, The Aramaeans in Syria and Mesopotamia*. Columbia University Press.
- Kramer, S. N. (1963). *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*. University of Chicago Press.
- Kuhr, A. (1995). *The Ancient Near East, C. 3000-330 BC*. Routledge Publishing.
- Kurt, M. (2009). "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 328–337.
- Lacheman, E. R. (1981). *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*. Eisenbrauns Publishing.
- Lake, P. S. (2011). *Drought and Aquatic Ecosystems: Effects and Responses*. John Wiley & Sons Press.
- Landau, A. Y. (2010). *The Philistines and Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age*. Cambridge University Press.
- Landsberger, V. B. (1948). *Sam'al, Studien zur Entdeckung der Ruinenstaette Karatepe*, Türk Tarih Kurumu

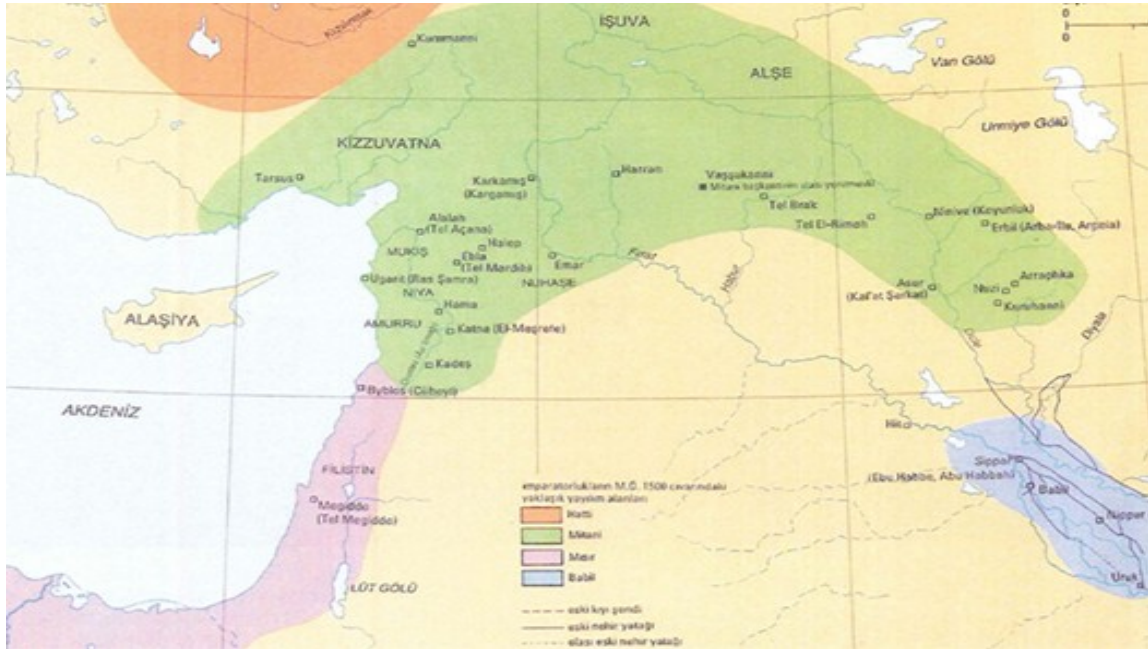
Yayınları.

- Lehmann, J. (1977). *The Hittites: people of a thousand gods*. Viking Press.
- Lipinski, E. (2000). *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*. Peeters Publishers.
- Manning, P. (2005). *Migration in World History*. Routledge Publishing.
- Margalith, O. (1998). *The Sea Peoples in the Bible*. Otto Harrassowitz Verlag Press.
- Mazoyer, M. ve Roudart, L. (2006). *A History of World Agriculture: From the Neolithic Age to the Current Crisis*. Earthscan Press.
- McIntosh, J. (2005). *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*. Abc- Clio Publishing.
- Memiş, E. (2002). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Çizgi Kitapevi.
- Mieroop, M. V. (1999). *Cuneiform Texts and the Writing of History*. Routledge Publishing.
- Millar, F. (1993). *The Roman Near East 31 BC-AD 337*. Cambridge Press.
- Musil, A. (1927). *The Middle Euphrates: a topographical itinerary*. American Geographical Society.
- Olive, J. E. (2004). *Encyclopedia of World Climatology*. Springer Press.
- Orlin, L. L. (1970). *Assyrian Colonies in Cappadocia*. Walter De Gruyter Inc,
- Orlin, L. L. (2007). *Life and Thought in the Ancient Near East*. University of Michigan Press.
- Peczynski, S. (2009). *The Sea People and Their Migration*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Rutgers University.
- Peter, N. P. (2009). *Ancient Human Migrations: a Multidisciplinary Approach*. University of Utah Press.
- Postgate, J.N.(1992). "The Land of Assur and the Yoke of Assur". *World Archaeology* 23, 247–263.
- Pritchard, J. B. (1950). *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament*. Princeton University Press.
- Roaf, M. (1996). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. Çev: Zülal Kılıç. İletişim Yayınları.
- Robbins, M. (2001). *Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, Israel, Egypt, and the Peoples of the Sea*. iUniverse Publishing.
- Rosen, A. M. (2007). *Civilizing Climate: Social Responses to Climate Change in the Ancient Near East*. Rowman Altamira Press.
- Sader, H. "The Aramaean Kingdoms of Syria Origin and Formation Processes ", *Essays on Syria in the Iron Age, Ancient Near Eastern Studies*, 7, 61–76.
- Sagona, A. (2006). *The Heritage of Eastern Turkey: From Earliest Settlements to Islam*. Macmillan Education Publications.
- Sallares, R. (1991). *The Ecology of the Ancient Greek World*. Cornell University Press.
- Sanders N. K. (1985). *The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 B.C*. Thames & Hudson Press.
- Schwartz, G. M. (1989). "The Origins of the Aramaeans in Syria and Northern Mesopotamia: Research Problems and Potential Strategies ". *To the Euphrates and Beyond*. Ed. O.M.C. Haex, H.H.Curves. 275-291.

- Schwartz, G. M. (1995). "Pastoral Nomadism in Ancient Western Asia". *Civilizations of The Ancient Near East* 1, 249 – 258.
- Shendge, M. J. (1997). *The Language of the Harappans: From Akkadian to Sanskrit*. Abhinav Publications.
- Sicker, M. (2000). *The Pre-Islamic Middle East*. Greenwood Publishing.
- Simmons, A. H. (2007). *The Neolithic Revolution in the Near East: Transforming the Human Landscape*. University of Arizona Press.
- Singer, I. (1991). "A Concise History of Amurru" *Alinguistic Study*, 2, 134-195.
- Srinivasan, L. (2011). *Desi Words Speak of the Past*. Author House Press.
- Thompson, T. L. (2000). *Early History of the Israelite People: From the Written & Archaeological Sources*. Brill Press.
- Ünal, A. (1998). *Hittite and Hurrian cuneiform tablets from Ortaköy (Çorum), central Turkey: with two excursuses on the "Man of the Storm God" and a full edition of KBo 23.27*. Simurg Press.
- Ünal, A. (2006). "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15, 67–102
- Ünal, A. ve Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. Homer Kitabevi.
- Wachsmann, S. (1998). *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant*. Texas A&M University Press.
- Wallenfels, R. (2000). *The Ancient Near East*. Scribner Publishing.
- Wilhelm, G. ve Stein, D. L. (1989). *The Hurrians*. Aris & Phillips Press.
- Woodard, R. D. (2008). *The Ancient Languages of Asia Minor*. Cambridge University Press.
- Woolley, S. L. (1955). *Alalakh: an account of the excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. Society of Antiquaries Press.
- Yakar, J. (2000). *Ethnoarchaeology of Anatolia: rural socio-economy in the Bronze and Iron Ages*. Emery and Claire Yass Publications.
- Yamada, S. (2000). *The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmanesar III Relating to His Campaigns in the West*. Brill Press.
- Yiğit, T. (2000). "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı" *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 13-28
- Yoffee, N. ve Cowgill, G. L. (2003). *The Collapse of Ancient States and Civilizations*. University of Arizona Press.
- Yosef, O. B. ve Appel, J. P. (2008). *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. Springer Press.
- Zadok, R. "Elements of Aramaean pre-history". *Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor, ed. M. Cogan & I. Eph'al, Scr Hieros* 33, 104–117.
- Zohar, M. ve Issar, A.S. (2010). *Climate Change: Environment and History of the Near East*. Springer Press.

HARİTA ve RESİM LİSTESİ

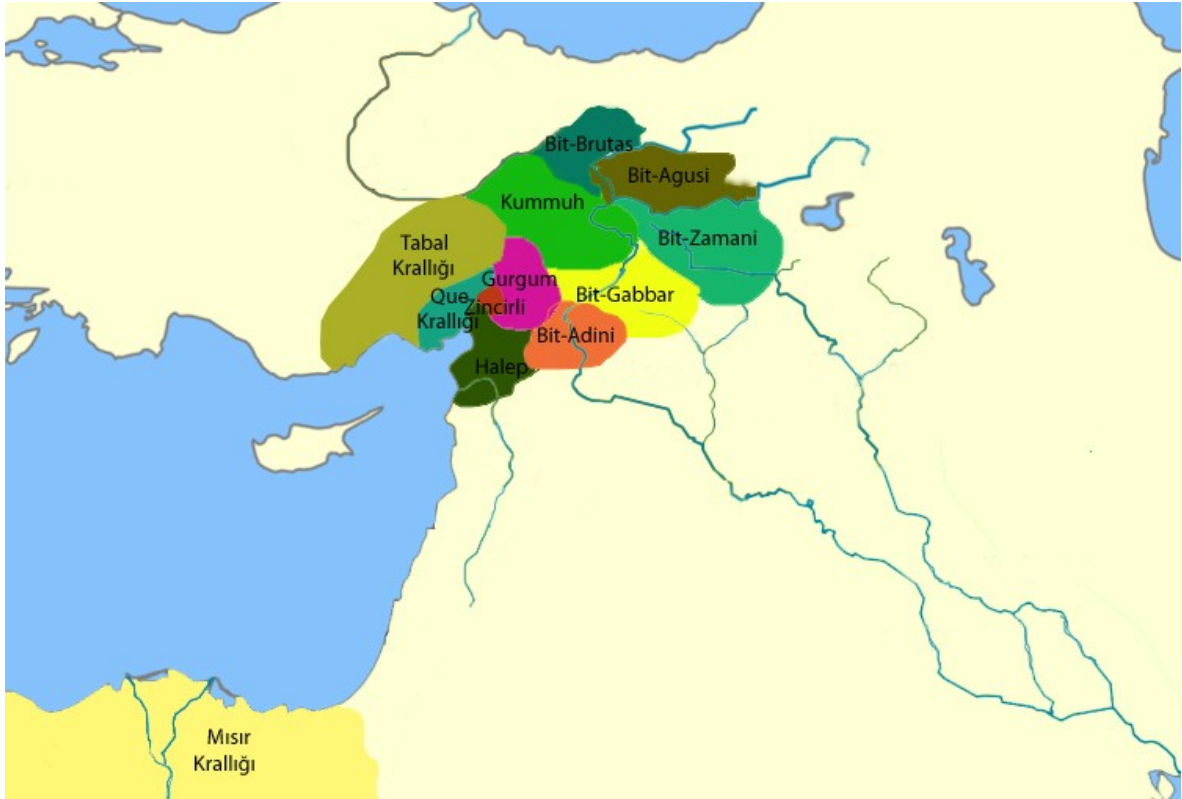
Harita 1	Roaf 1996.
Harita 2	Tarafımdan çizilmiştir.
Harita 3	Tarafımdan çizilmiştir.
Harita 4	http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/eskicag/files/mezopotamya%20harita2.jpg
Resim 1	http://wysinger.homestead.com/seapeople.html

Harita – 1 Huri - Mitanni Krallığı

Harita – 2 Ege Göçleri'nden önce Anadolu ve Kuzey Suriye

Harita – 3 Ege Göçleri'nden sonra Anadolu ve Kuzey Suriye

SUMMARY

Over the history, societies have migrated to get away from the negative conditions of their geographies or in order to benefit from their new geography. For reasons other than migrations resulting from the mandatory housing policies, the tribes migrating like waves were forced to migrate in front of the tribes. Settlement policies constitute a part of the phenomenon of migration. Mass population transfers or the exile policy which were used as a punishment throughout the ancient became government policy for civilizations of Hittite, Urartian and Assyrian. While a part of migrations we see in ancient history burned and destroyed everything's on their front, the others like Third Aramaic Migration have continued slowly during over the centuries.

Another reason is the rapid population growth that started the migration. In agrarian societies, cultivated land amount increases of headcount. For this reason, increase in population for that kind of societies doesn't pose a problem. But, in livestock farming societies, because of the fact that there weren't enough pasture and meadow field, the present groups fought for dominance and the defeated ones had to move away the area.

Migration movement which starting with an unknown reason 13 BC. at the end of the century divided into two parts after they passed the Alps. While the first part was reaching to Libya throughout the Italy, the other part reached Balkans and they forced to migration Thracian tribes. This migration movement has been called as "migration of the peoples of the sea" "Sea Peoples Migration", "Aegean Migrations" or "Migrations of Peoples" by modern historians. Get information about the Aegean Migration are the only written source is documents on Ancient Egypt. The most detailed information about the Sea Peoples Migration were written by III.Ramses on the walls of the city of Medinet Habu. Providing information about the period between BC. 1386-1318 in the Amarna Letters have been mentioned Shardana, Danu and Lukka nations who located in Sea Peoples.

Daily use articles and ox carts from the land Proceeding from the sea by vessels passing all Pre-Asian the Aegean Migrations has been a turning point for ancient history. The big states systems that have established a balance among them disappeared and the new regional governments have taken the place of it.

Thanks to Pelests who settled in the Palestinian area after the Aegean Migrations the connection between Syria and Egypt cut, as a result of this Egypt has completely lost its impact on Syria and the Aramaic tribes started the Third Aramaic Migration. We learn the first information about the Aramaic communities from Chaldean society. Aramaic is the means of "highlanders" we learn information about the region where this community comes from.

The Aramaics who settled in Palestine and Syria's coastal regions with land between Damascus and Hama has adopted over time the advanced culture of Amurru societies who are the region's dominant ethnic element. Aramaic tribes who settled the area they have nomadic lifestyle were forced to leave their lifestyle after a while. In the first period, they continued to feed their animals, but over time they have benefited from agricultural and trade revenues of their new geographies.

We learn the first information about Aramaic and other tribes in the region from The Assyrian King I. Adad-nirari's annuals. I.Tukulti-ninurta who is successor of I.Adad-nirari provides information about tribal names in his annuals which located in the region. The Assyrian King I. Tiglat Pilaser (1114 – 1076) belongs to the reaches of the Euphrates River in the annual Assyrian sky-high grandeur of the Hittites as Carchemish is dominated by cities, still seen as country of Hatti and the Arameans as an Assyrian ride with their King is seen as an effective enough to fight power. Nearly two centuries later Ashur-nasirpal II (883-859) was an inscription of the Aramaics as an even more strength and effectiveness, to break the power of Assyria on a cast and Aramaics implements the mandatory housing policy.

The Late Hittites and Aramaic Kingdoms, by creating alliances against the State of Assyrian, in some case they wanted from assistance Assyrian state. In this case, brings to mind the question of whether the State of vassal kingdoms of Assyrian. The most logical response to be given to this question, these kingdoms put together against the Assyrian attacks but but it took the help of the other from outside attacks on Assyrian and so will be trying to keep their sovereignty.

Aramaic tribes as populations migrated to the region engorged and in these cities before worked as mercenaries and workers then took over. The Aramaic tribes adopted a nomadic lifestyle, animal husbandry to operate the first place they should be entered in the search for suitable pastures rather than settle in the cities. Assyrian documents stated that Aramaic is not efficient and straight to the cities in the process of settling the tribes first settled in the land. Hurrian-Mitanni dominated lands of ethnic communities came the Aramaic tribes, nomadic-style livestock efficient competition between the two has been the cause of ethnic clan were once grasslands. Aramaic tribes settled the region, advanced culture is the Hurrian Mitanni and Hittite have ethnic groups – through their many cultural element incorporated. In this case, has provided the Aramaics as an nomadic lifestyle to settle in the cities to live and then built and managed to pass from the administrator position

Increasing population pressure in the area under the Hittite, Hurrian – Mitanni ethnic clans, of over time, leaving behind their own culture and they agreed the Aramaic, Assyrian and Urartian rule. By the mid-1st millennium BC, Southeastern Anatolia Aramaic tribes continue to live, but the effect of Hittite, Hurrian-Mitanni ethnic clans disappeared in this area.